

A FOLKLÓR 24. VAGY 25. ÓRÁJÁBAN? . . .

A folklór szociológiájának körvonalai

A folklór tudatos gyűjtésének szinte az első percétől kezdve tart a búcsúzkodás a hajdani virágzó néphagyománytól: a kutatók és az érdeklődők többsége saját kora és népe szellemi termékeiről sajnálkozva állapítja meg, hogy azok már csak halvány visszfényei a régieknek vagy a más népek körében találhatóknak. Félre szokták verni a harangokat, mondván: elérkezett a 12., vagy a 24. óra! Ámde eddig még sehol nem rendezték meg a folklór látványos temetését!

A tündező hagyományok nyomába szegődött kutatók szinte egyöntetűen azt tapasztalták, hogy a folklór jelenségei nem máról holnapra tűnnek el, hanem nemzedékek során át. Így szinte gyűjtési szabállyá, de legalábbis gyakorlattá vált, hogy elsősorban az idősebb nemzedéket és korosztályokat kell kifaggatni. Mások épp az ellenkezőjét tapasztalták: a felnőttektől alászállott szellemi javakat a gyermekek őrzik legtovább! Bár a nemek közötti szellemi munkamegosztást annak teljes rendszerűségében még csak kevéssé észlelték és főként kevesen fogalmazták meg, mégis köztudott, hogy az otthonukhoz, családjukhoz kötött és hagyományosabb munkakörökben dolgozó nők folklór repertoárja régiesebb és gazdagabb is a férfiakénál. E megfigyelés eredményeképpen az ú. n. adatközlők között mindig több is a nő, mint a férfi.

Jóval kevesebben jöttek rá arra, hogy egy adott időpontban és nemzeten vagy országon belül a folklór az egyes osztályok, rétegek és foglalkozások között sem arányosan oszlik meg: a kedvezőbb társadalmi helyzetűek jobban kapnak az újon, a szegényebbek viszont tovább őrzik a hagyományt; e két szélső pólus között helyezkednek el a félnépi közvetítők. (Ez természetesen még tovább sarkítható, így pl. a legszegényebb és legidősebb nők a legjobb hagyományőrzők és fordítva!)

Eléggé korai felismerés, hogy a nagyobb településektől távol eső, a nyelvterület peremén (esetleg a politikai határon túl vagy más világrégen) elhelyezkedő szórványokhoz jókora késéssel érkeznek új impulzusok, a régiséget tehát itt kell keresni! (Alaposabb kutatások esetén sor

is kerül minden ilyesféle szellemi zugocska felderítésére.) A központi és a peremterületek közötti különbség még egyetlen nép vagy nyelvterület esetében is több évszázados lehet!

Ahol pedig különböző népek élnek együtt századok óta és a többnyelvűség megkönnyíti a szellemi javak kölcsönös cseréjét, ide-oda áramlását, gondosabb kutatások felderítették, hogy a központibb és kedvezőbb helyzetű népek körében elhanyagolt folklór műfajokat és formákat nemegyszer a szomszédaiknál lelik meg. Ha e nemzetközi összehasonlítást most már világméretűvé szélesítjük, előttünk van Földünk ezernyi ezer népe, melyek a legkülönbözőbb fejlődési fokokra jutottak el (vagy rekedtek meg) és társadalmi-gazdasági állapotuknak nagyjából megfelelő a folklóruk is.

E változások és különbségek felismerésével párhuzamosan tágult ki magának a folklórnak a köre is: új és új műfajokat „fedeztek fel” (a hőségnek *után* pl. a balladát stb.) vagy fanyalodtak rá korábban figyelemre sem méltatott formákra (reklámversek, viccek stb.). Utána némi meglepődéssel állapították meg, hogy ezek még nem olyan halványak és tűnékenyek, mint a folklór „klasszikus” műnemei, műfajai és formái.

Akiket ez sem vigasztalt, a történeti forrásokhoz tértek vissza és azokban buvárkodtak kedvükre, de mindig kisebb eredménnyel, mint terep-kutató társaik.

A folkloristákat tehát még az anyagfeltárás terén sem fenyegeti a munkanélküliség réme, nem is szólva a mind igényesebb és átfogóbb feldolgozásokról.

E szellemi régészkedés elég régóta és eredménnyel is folyik ahhoz, hogy a folklór hagyományok egységének és örökérvényűségének ábrándját feladjuk. De még ma sem teljesen helyezkedünk arra az álláspontra, hogy a folklór egészéből — izlésünk és előítéleteink alapján — ne rekeszszünk ki „kedvezőtlen” jelenségeket és vegyük észre a senki földjén elhelyezkedő közvetítőket és átmeneti formákat, melyek „le” és „fel” mindig is összekötő szerepet játszottak.

A kutatás eddigi menete akarva-akaratlan rávilágított a folklór tér- és időbeli, társadalmi, következőképpen műfaji tagoltságára és hierarchizáltságára, főként pedig bonyolult mozgástörvényeire. Még eleven hagyományú közösség esetén is a visszavonuló „rég” helyére többnyire az előbb ismertetetett menet fordítottjaként érkezik az „új”: előbb tehát a központi népterületen, a kedvezőbb társadalmi helyzetű, fiatalabb korosztályok körében terjed, majd fokozatosan válik általánossá, halad a „szélek” felé. (Így váltotta fel a magyarság körében pl. a régi zenei stílust az új.) A különbségek tehát a változás menetéből adódnak, bár sohasem mechanikusan. A látszólagos kivételeknek is vannak felismerhető szabályaik.

A felnőtteknél sokszor egy egész történelmi-társadalmi korszakkal is régiesebb gyermekfolklór nem azonos az elmúlt korszak(ok) felnőtt folklórával, legfeljebb töredékeket és gyermeki körbe levitt, egyszerűsített formákat őriz belőle.

A nemzedéki váltás sem egészen mechanikus; a három nemzedéket magukba foglaló családokban adott a „visszacsatolás” lehetősége: a nagyszülők saját folklór hagyományait közvetlenül származtatják át a rájuk bízott unokáknak, a gyakorlatlanabb kutatók nem is kis meglepetésére.

Hasonló a helyzet az együtt élő nemzetiségekkel is; akadhat közöttük olyan közvetítő, melynek saját folklórja — „eredeti” rétegét tekintve — lehet nagyon régies is, ugyanakkor az „új” szellemi javak közvetítői éppen ők (pl. a cigányok).

A „szegények” társadalmi-kulturális helyzete sem ilyen egyszerű: a modern városi, ipari munkásság az elmúlt korszakok kizsákmányoltja ugyan, de fejlettebb környezetéből, belülről megszervezett kulturális megmozdulásai segítségével szinte átugorhatja a népi-félnépi fokozatokat és közvetlenül sajátíthatja el a városi, hivatásos zeneszerzők és költők alkotásait, alkalmazhatja ezeket saját harcaihoz. Ugyanígy az ösztönös osztálytudat helyett „felülről” és kívülről” is kész eszmerendszert kap és teszi azt magáévá. A munkásosztály szóbelisége másodlagos, többnyire kényszerű jelenség csupán, sokhelyt az illegalitás hozza magával.

Az egymással tartósan együttélő népek sem közlekedő edények, az átáramlás kölcsönös, nagyjából egyenlő — társadalmi-kulturális — feltételeket kíván. Oda- és visszacsatolás bonyolult jelenségeivel kerülhetünk így szembe. A magyar kutatók pl. megfigyelték, hogy a régi stílusú népballadák inkább Nyugat, az újak viszont Közép- és Kelet, valamint Dél-Európa felé kötnek össze, ám a népzenenél (népdalnál) éppen fordított a helyzet. Kellő magyarázatot azonban egyelőre még nem találtak.

Az egy nyelvterületen belüli táji differenciáltság csak részben fejlődési fáziseltolódás: magyar viszonylatban pl. az utóbbi fél évszázad folyamán a központi népterületeken (Alföld, Dunántúl) az új népdalstílus aránya elérte a 80—90%-ot, ám a széleken (Szlavónia, Moldva stb.) nagyjából fele arányban osztozott a régivel, s ott csak az utóbbi évtizedekben jutott túlsúlyra. Az új stílus azonban sehol nem söpörte le a régit, (bár terjedékenysége még *Bartók* Bélát is ámulatba ejtette, ő sem talált erre nemzetközi párhuzamot), hanem „megosztott” vele; együtt éltek, csak más-más korosztályon belül. Az együttélés szélső esetei azok voltak, amikor pl. egy közkedvelt új stílusú dal megérkezett egy túlnyomóan még régies területre: ott is elterjedt, de „átfogalmazták” a még uralkodó régies modorban. Persze, az esetek többsége épp a fordított volt!

A nagyobb tájak között sem pusztán csak fejlődési különbségek vannak, hanem szabályos „munkamegosztás” is, akár csak a társadalmi osztályok, a nemek és a korcsoportok között. Magyar viszonylatban pl. a régies *keserves*, *bujdosóének* és a régi stílusú *rabének* hazája Erdély, ott elevenebb a kuruc mozgalmak népköltészeti emléke is, de már 1848 és Kossuth folklórja kezdetétől máig az Alföldön volt a leggazdagabb, itt keletkeztek új rabének is.

E nagy tájak akkor sem zárkóznak el az új hatás elől, ha náluk

egy-egy műfaji csoportnak hiányoztak a történelmi-társadalmi-gazdasági alapjai: így Erdélyben sohasem volt olyan nagyarányú külterjes állattartás, mint a török hódoltság után pusztásodott Alföldön. A pusztai pásztor- és betyárdalok azonban — közvetítő övezeteken keresztül, mint amilyen az erdélyi Kalotaszeg is — mégis benyomultak Erdélybe. Hasonló a helyzet Zala megyével, ahol nem volt betyárvilág, ám betyárdalt és — balladát ott is énekelnek; Somogyból „importálták”.

El és fel is kell ismernünk, hogy a területi-társadalmi és egyéb szempontból ennyire megosztott nyelvterületen ideális értelemben véve sohasem volt teljesen egységes a folklór. A régi stílusú magyar népballadák elterjedési térképe pl. ma már olyan nagy különbségeket mutat, hogy joggal feltételezhetünk virágzó balladakorszakokban is nagyobb táji különbségeket.

Ám ennek az ellenkezője is igaz: a magyar folklór fő vonása az egység. Így pl. a jugoszláviai magyarok és bunyevácok századok óta élnek együtt a mai Vajdaság északi peremén. Együttélésük idején alakult ki a mindkét nép körére kiterjedt betyárvilág. Mégsem egymás dalait és balladáit éneklük róluk, hanem a többi magyar, ill. délszláv néptől kölcsönöznek, holott a közvetlen átvételt a mindenkire kiterjedő kétnyelvűség nem akadályozná. (A kölcsönhatás kérdései azonban még nincsenek megnyugtató részletességgel kimunkálva.)

Tovább színezi és bonyolítja a képet az említett félnépi közvetítők (diákok, különféle énekesek stb.) és a hivatalos hatóságok szabályozó szerepe, háttérben az írásbeliséggel és a középkorban még az egységes nemzetközi nyelvvel: a latinnal. Mindezek következtében a szellemi javak országhatárokat és népeket ugorhattak át, mint ahogy az énekmondók a Balkánról fel is jártak Lengyelországig, a nyugatiak pedig eljöttek Magyarországra. Kimaradhattak ugyan egész korszakok, ám az írásbeliségből mégis új és új életre kelhettek alkotások és formák. (Mindezzel nagyon megnehezült a genetikus és a tipológikus származtatás kérdése.)

A folklórt színező, mozgó és átalakító tényezők közül kétségkívül a legdöntőbb az *írásbeliség*, a hivatásos irodalom, amely fiatalabb ugyan szülőjénél, de fejlődőképesebb is. A művészetek e két (lét)formájáról is csak mindkettő megléte esetén beszélhetünk. Amióta irodalom van, azoknak a népeknek költészetét is áthatja, melyeknek sem uralkodóosztályaik, sem pedig írásuk, ill. hivatásos irodalmuk nincs, vagy sokáig nem volt, mert a közvetítők (pl. papok) vagy memorizáló népi előadók a szóbeliségben is rögzíthetik az irodalmi formákat, erre számos tibeti, mongol és egyéb pl. albán példát is ismerünk.

A folklór és az irodalom viszonya ennél bonyolultabb; a fiatalabb irodalom sem győz azonnal, miként az új stílus is csak fokozatokban vált uralkodóvá. Az irodalom alkotásai folklórizálódnak, a folklóréi „irodalmizálódnak”, a kettő között persze nincs egyenleg és az ingáját sem állandó, inkább közeledik a folklór az irodalomhoz, a hivatásos művészetekhez, mint fordítva. Hanyatló néphagyomány korszakában született meg a *gesinkenes Kulturgut* (lesüllyedt szellemi javak) és a *Zersin-*

gen (széténeklés) elmélete; de a gyarmati sorsból felszabadult népek folklór alapokról is induló irodalmára, ill. népköltészetére aligha mernék a „vén Európá”-nak, a „hagyatló Nyugat”-nak ezt a kategóriáját alkalmazni!

A folklór és irodalom közötti viszony, közös életük két végterméke: a *folklorizmus* és *folklorizáció* is mindig az adott kor és társadalom függvényrendszerében nyeri el valódi értelmét. A népi-nemzeti felszabadító mozgalmak idején a *folklorizmus* egészen mást jelentett, mint a megfáradt művészetek idejében jelentkező *neofolklorizmus*! Ma pedig a modern népvándorlások (a turizmus), a fiatalság mozgékony többnyelvűsége, a nemek közötti társadalmi korlátok ledőlése és egyéb okok miatt is nemcsak népek, nemzetek, hanem világrészek feletti folklór jelenségeknek is szemtanúi lehetünk. Aligha kell keseregnünk miatta! Hivatásos, félhivatásos és folklór művészetek, egyéni és csoportos művészkedés, nemzeti és nemzetközi vonások tarka szövevénye, régi és új formák ismételt együttese, a múltat és a mátt egyszerre kifejező alkotások feleledése és megszületése és sok más, csupa átmenet jellemzi korunkat. Folklorista legyen a talpán, aki e szellemi vásárban eligazodik!

A szűkebb vagy tágabb értelemben vett folklór nem örökérvényű kategória, hanem közvetlen társadalmi jelenség; az emberiség normális gyermekkorának közös szellemi terméke, mely mindaddig fennmarad, míg mindenkiből nem lesz hivatásos és specializált művész és tudós. Mivel e korszak mégcsak belátható közelségben sincs, a folklór elmúlásától nem kell tartanunk, átalakulása viszont annál rohamosabb. Ahhoz, hogy változásait és váltásait jól áttekinthessük, ki kell dolgoznunk a *folklór szociológiáját*! Enélkül a hivatásos művészetek alkotásait sem követhetjük a magasságokba!

Irodalom

- Balogh István:** A paraszti művelődés. In: *Szabó István* (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848—1914. II. köt. Bp. 1965., 487—564. old.
- Barabás Jenő:** A belső fejlődés fogalmáról: In: *Ethn.* 77 (1966) 572—576.
- Cocchiara, Giuseppe:** Az örök vadember. A primitív világ jelenléte és hatása a modern kultúrára. Bp. 1965.
- Faragó József—Ráduly János:** A népballadák egy romániai magyar falu köz-tudatában. In: *Ethn.* 80 (1969) 504—513.
- Istvánovits Márton:** Elhal-e a népművészet? In: *Ethn.* 76 (1965) 112—115.
- Jegorov, A.:** A művészet és a társadalmi élet. Bp. 1961.
- Katona Imre:** Parasztságunk életének átalakulása. Gyula, 1962.
- Katona Imre:** A társadalom nemek és korcsoportok szerinti tagolódásának maradványai a folklórban. In: *Tiszatáj* 28 (1974), 9. sz. 73—76.
- Kósa László:** Néphagyományunk évszázadai. Bp. 1976. Gyorsuló idő
- Marót Károly:** Hagyomány és fejlődés. In: *Társadalomtudomány* 1935, 1—9.
- Maróthy János:** A politikai tömegdal. In: *Kritika* 1965., 2. sz. 22—31.

- Maróthy János*: Zene és polgár — zene és proletár. Bp. 1966.
- Ortutay Gyula*: Népköltészet és műköltészet. In: *Eckhardt Sándor* (szerk.) *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp. 1941., 161—181. old.
- Voigt Vilmos*: Napjaink néprajza. In: *Filozófiai Szemle* 16 (1972) 282—292.
- Voigt Vilmos*: Tegnap, ma és holnap a magyar folklórban (akkulturációs jelenségek mérlegelése), In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 6 (1974), 19—20. sz. 5—20.
- Wiora, Walter*: *Die vier Weltalter der Musik*. Stuttgart, 1961.

Rezime

Začeci sociologije folklor

Sakupljanje folklor je počelo, i odvija se, u znaku zabrinutosti zbog prirodnih izvora. Istraživači sa nostalgijom konstatuju da je sve manje izvornog folklor, i često se čuju pesimističke prognoze da su dani folklor odbrojani.

Najuporniji sakupljači su počeli uočavati neke zakonitosti u negovanju i održavanju tradicija s obzirom na geografski položaj, stepen urbanizacije, lingvističku sredinu, podelu rada, socijalnu i drugu pripadnost i druge okolnosti. Uočavanje ovih povezanosti proširio se i krug interesovanja istraživača. Dosašnja istraživanja tek nagoveštavaju vremensko prostornu, socijalnu i drugu, unutrašnju podelu, dinamiku i hijerarhiju folklor. Često puta je vrlo teško nazreti ove zakonitosti jer one deluju mnogostruko posredno, u vrlo složenoj interakciji.

Odnos između folklor i književnosti je posebno interesantan, tvrdi autor ovog rada. Pojavom pisane reči nešto se izmenilo u razvoju folklor. Teško je sagledati uticaj razvoja književnosti i umetnosti na folklor. Brojne umetnosti danas zadiru u mnoge oblasti folklor i čine prelazne vrste.

U zaključnom delu rada autor konstatuje da je folklor društvena kategorija, koja će se održati sve dok svi ljudi ne postanu profesionalni i verzirani naučnici i umetnici. Pošto se to dogladno vreme neće dogoditi, mi se ne moramo pribojavati prolaznosti folklor. Istraživači folklor treba da prate dinamičnu transformaciju folklor. Zbog toga je potrebno utemeljiti sociologiju folklor.

Summary

The Outline of the Sociology of Folklore

Folklore field research has been overshadowed by the impression that sources of information are running out. Researchers have always kept a wary eye on the rapidly vanishing genuine sources and they have predicted the end of folklore several times.

The most persistent researchers have noticed that not every region is preserving and cherishing traditions in the same way. There are noticeable differences in regard to geographical position, degree of urbanization, linguistic ambient, distribution of labour, social and other stratification of the inhabitants

and other circumstances. In view of all this more extensive research is on the way. There are certain indications, as there have always been, regarding regional, chronological, social division and stratification of folklore. Sometimes it is hard to discern these connections since they work in a rather complicated way.

The relation between folklore and literature is of special interest, according to the author of this study. With the appearance of written word significant changes occurred. It is not easy to sum up all the influence effected by the development of art and literature. Today it is often impossible to draw the line between arts and folklore.

In conclusion, the author states that folklore is a social phenomenon, in as much as, it will last until all people become professional scientists and artists. As it is not likely to happen very soon, we do not have to worry over folklore. We have to cover adequately the rapid transformation of folklore, instead. To make this easier the foundation of the sociology of folklore would be desirable.

(J. J.)